

วิเคราะห์การตั้งถิ่นฐานของชาวมอญที่คลองมอญ จากแนวทางประวัติศาสตร์

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐานของชาวไทยภาคกลางตอนล่าง

กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 และช่วงระยะเวลาต่อมาไม่นานพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ได้ทำการสถาปนาอาณาจักรขึ้นใหม่โดยได้ทรงขับไล่พม่าออกไปจากดินแดนไทยอย่างรวดเร็วความสามารถของคนไทยที่ฟื้นตัวขึ้นได้ภายหลังที่เกิดความหายนะเช่นนี้ เป็นลักษณะที่น่าสังเกตมาตลอดประวัติศาสตร์ของไทยโดยพระราโชบายของพระเจ้าตากสินและบรรดาพระมหากษัตริย์ในต้นราชวงศ์จักรีที่สำคัญก็คือการรื้อฟื้นสถาบันต่างๆ ของชาติซึ่งเคยมีมาก่อนสมัยอยุธยาจะล่มสลายโดยพยายามคงรูปแบบการบริหารต่างๆ ไว้โดยไม่เปลี่ยนแปลง¹ ในสมัยกรุงธนบุรีนั้นมองในแง่เศรษฐกิจยุคนี้เกิดการขาดแคลนข้าวเพราะต้องทำศึกสงครามบ่อยๆ และประสบภาวะฝนแล้งใน พ.ศ. 2311-2312 และสภาพเศรษฐกิจแบบผลิตเพื่อยังชีพของประชาชนยังคงดำรงอยู่เช่นเดิม² ความมั่งคั่งของชาติในช่วงสมัยธนบุรี และต้นรัตนโกสินทร์จึงอยู่ที่ระบบศักดินาในลักษณะที่ผู้เป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ได้รับผลผลิตจากชาวนา ซึ่งเป็นผู้รับมอบที่ดินขนาดใหญ่ได้ให้ชาวนารับช่วงที่ดินไปทำนาแล้วให้ชาวนามอบผลผลิตส่วนใหญ่ให้แก่เจ้าของที่ดิน³ ฉะนั้นจำนวนพลเมืองซึ่งดำเนินอาชีพทำนาจึงมีความสำคัญอย่างมากต่อการสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจของชาติ ซึ่งต้องอาศัยปัจจัยที่สำคัญในการผลิตข้าวก็คือที่ดินที่อุดมสมบูรณ์เนื่องจากพื้นฐานเศรษฐกิจของสังคมเอเชียส่วนใหญ่ คือ การเกษตรกรรมที่พึ่งตัวเอง หมู่บ้านเป็นหน่วยผลิต การผลิตนั้นนอกจากเพื่อยังชีพแล้วก็ผลิตเพื่อส่งส่วยภาษี ผลผลิตส่วนเกินของสังคมถูกถ่ายเข้าท้องพระคลังของรัฐ และกระจัดกระจายไปอยู่กับขุนนาง⁴ การขยายการผลิตทำโดยการขยายพื้นที่เพาะปลูก และการเพิ่มจำนวนพลเมือง ดินแดนที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำนานั้นส่วนใหญ่อยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลางอันเป็นที่ตั้งเมืองหลวงเก่าๆ ทั้งหมดของไทยในยุคต้นรัตนโกสินทร์จนถึงสมัยต้นรัชกาลที่ 5 บริเวณที่ดินอุดมสมบูรณ์นั้นยังมีจำนวนมากมายเกินกว่าความต้องการของประชาชนจากหลักฐานรายงานของนายเจมส์ แมคคาร์ธีผู้มาทำการสำรวจให้กับรัฐบาลกล่าวว่าในตอนเหนือของคลองแสนแสบยังไม่มีทำการเพาะปลูก บริเวณนี้เต็มไปด้วยช้างป่าอันตราย สภาพพื้นที่เป็นป่าทุ่งหญ้าหนาที่บเป็นที่อาศัยของช้างป่าซึ่งจะเข้ามาทำอันตรายกับผู้อาศัยตั้งถิ่นฐานตามบริเวณคลองแสนแสบ⁵ นายเจมส์ แมคคาร์ธีมาสำรวจบริเวณนี้ใน ปี ค.ศ. 1880 หรือ พ.ศ. 2423

1 ควอริช เวลส์. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และยุพา ชมจันทร์. กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. 2519. หน้า 7.

2 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และสังคม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์. 2527. หน้า 319.

3 ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและสุธี ประศาสน์เศรษฐ. เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์. 2524. หน้า 113.

4 สิริลักษณ์ คัคค์เกรียงไกร. ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์. 2523. หน้า 23-24.

5 กชช. กส.: แผนกหนังสือเก่า 62, 2483 แมคคาร์ธีถึงเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี 6 เมษายน 1895. อ้างจาก David Bruce Johnston. สังคมชนบทและเศรษฐกิจที่ขึ้นกับข้าวในประเทศไทย ค.ศ. 1880-1930. พริทวินน์ เอี่ยมธรรม. บรรณาธิการแปล. เชียงใหม่: ห้องจำหน่ายหนังสือสำนักห้องสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2528. หน้า 88.

ในช่วงรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ของกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีการกวาดต้อนประชาชนจากลาวเขมร และหัวเมืองภาคใต้เชื้อสายมลายูเข้ามาสู่ภาคกลาง โดยให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานรอบๆ กรุงเทพฯ และหัวเมืองต่างๆ ในภาคกลาง เช่น สุพรรณบุรี เพชรบุรี ราชบุรี ฯลฯ พวกภาคใต้เชื้อสายมลายูนั้นจะตั้งถิ่นฐานแถบกรุงเทพฯ ฟากตะวันออก เพื่อได้เข้าบุกเบิกที่ดินที่ว่างเปล่าให้เป็นที่นาเพื่อให้ผลผลิตเพิ่มขึ้น นอกเหนือไปจากการเกณฑ์แรงงานก่อสร้างสิ่งสำคัญต่างๆ ของกรุงเทพฯ ให้เจริญทัดเทียมกับยุคกรุงศรีอยุธยา และเมื่อมีการอพยพของมอญเข้าสู่ไทยครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 2 และติดตามมาอีกหลายครั้งนั้น ย่อมมีผลดีต่อสยามเพราะไม่ต้องยกกองทัพเข้าไปกวาดต้อน การที่ชาวมอญเข้ามาตั้งหลักแหล่งในประเทศนั้น นับได้ว่าคนมอญเข้ามาอยู่ในฐานะเป็นสิ่งที่ต้องการของพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ เกือบทุกครั้งที่มีคร้ามมอญอพยพเข้าสู่ไทย พระมหากษัตริย์ไทยก็จะโปรดเกล้าฯ ให้มีคนไปรับคร้ามมอญ พระราชทานที่ให้ตั้งบ้านเรือน และที่ทำการพระราชทานข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็น ทั้งยังโปรดให้มีหัวหน้าผู้ดูแลกล่าวเป็นเชื้อชาติมอญด้วยกันอีก⁶

นับเป็นการเพิ่มทรัพยากรด้านพลเมืองโดยไม่ต้องลงทุน อันเป็นฐานที่จะสร้างความมั่งคั่งให้แก่ประเทศเป็นอย่างดี เพราะยังมีที่ดินรกร้างจะให้ชาวมอญไปตั้งถิ่นฐานอีกมากมายในบริเวณภาคกลางตอนล่างของประเทศไทยดังได้กล่าวมาแล้ว เช่น ชาวมอญ ที่อพยพมานั้นเดิมมอญที่อพยพเข้ามาในสมัยอยุธยาแล้วนั้นมักจะตั้งบ้านเรือนแถบชานพระนคร (อยุธยา) และบริเวณติดต่อกับจังหวัดนนทบุรี ต่อมาสมัยกรุงธนบุรีก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้มอญที่เข้ามาในครั้งนั้นไปอยู่ที่ปากเกร็ดแขวงเมืองนนทบุรี และที่สามโคกแขวงเมืองปทุมธานี ครั้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้มีการสร้างป้อมที่ปากลัดแล้วจึงกำหนดให้เป็นเมืองใหม่อีกเมืองหนึ่งชื่อว่า “นครเขื่อนขันธ์” โดยรวมเอาเนื้อที่บางส่วนของแขวงเมืองสมุทรปราการและแขวงเมืองกรุงเทพมหานครเข้าด้วยกัน และโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายมอญจากปทุมธานี ซึ่งเป็นกลุ่มพวกพระยาเจ่ง (ต้นตระกูลชเสนี) เอามาไว้ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ และโปรดเกล้าฯ ตั้งบุตรเจ้าพระยามหาโยธา (พระยาเจ่ง) เป็นผู้รักษาเมือง โดยพระราชทานตำแหน่งเป็นพระยานครเขื่อนขันธ์สามัญชาติเสนาบดีศรีสิทธิสงคราม⁷ ซึ่งเป็นชุมชนชาวมอญล้วนๆ โดยตั้งมอญเป็นหัวหน้าควบคุมชาวมอญด้วยกันเอง ต่อมาได้มีการอพยพมอญเข้ามาอีกครั้งหลังสุด (การอพยพ) ในช่วงรัชกาลที่ 3 ก็โปรดเกล้าฯ ให้อยู่ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์บ้าง ปทุมธานีบ้าง นนทบุรีบ้าง (เมืองนครเขื่อนขันธ์ คือ อำเภอพระประแดงในปัจจุบัน) และได้ขยายไปยังท้องถิ่นอื่นๆ ในเวลาต่อมาโดยเฉพาะในช่วงรัชกาลที่ 4 และที่ 5 เมืองไทยได้ทำสนธิสัญญาการค้า คือ สนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2398 เนื้อหาของสนธิสัญญาดังนั้นกำหนดให้ไทยเก็บภาษีขาเข้าได้ร้อยละ 3 ให้ข้าวเป็นสินค้าออกได้ ทำให้เศรษฐกิจไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงชัดเจนขึ้น เช่น การส่งข้าวออกทำให้เกิดการผลิตเพื่อขาย และมีการขยายพื้นที่ทำนา ขุดคลองทำชลประทาน เป็นต้น⁸ เพราะข้าวเป็นอาหารหลักของคนไทยมาตลอด และการทำนาก็เป็นอาชีพที่สำคัญของเกษตรกรไทย และช่วงเวลา 100 ปี ที่ผ่านมา ข้าวเป็นสินค้าที่ส่งออกมากที่สุดในประเทศไทยเช่นกัน และดินแดนที่เป็นภาคกลางของประเทศไทยมีการเติบโตและพัฒนาธุรกิจเกี่ยวกับข้าวที่สำคัญที่สุด⁹

พลเมืองไทยในสังคมไทยก่อนที่จะทำสนธิสัญญาเบาริงนั้น รวมถึงชาวมอญอพยพโดยเฉพาะพลเมืองชาวมอญที่สังกัดกับนครเขื่อนขันธ์นั้นย่อมดำรงอยู่ในฐานะไพร่ที่ขึ้นสังกัดกับมูลนายที่ปกครองตน หรือกรมต่างๆ ของราชการ ดำรงชีพด้วยการประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม คือ การทำนาและทำสวนตามลักษณะพื้นที่ดินที่ตนถือครอง หากจะเว้นการเกณฑ์แรงงานพลเมืองที่เป็นไพร่แต่ละคนจะต้องส่งส่วยเป็นรายหัวแทนการเกณฑ์แรงงานหรือแทนการเข้าเวร เนื่องจากรัฐบาลต้องการเงินตรามากกว่ากำลังคน เงินที่จ่ายแทนการเข้าเวรนี้ เรียกว่า “เงินค่าราชการ”¹⁰ ฉะนั้น พลเมืองที่ดำรงฐานะไพร่จึงเป็นชาวนาที่ถูกปกครองอย่างหลวมๆ โดยพระมหากษัตริย์ที่ปกครอง

6 ศาสตราจารย์ นายแพทย์สุเอ็ด คชเสนี, สุจริตลักษณะ คีตมฺ, บทบาทในด้านสังคมวัฒนธรรม และการเมืองของชนกลุ่มน้อยในกรุงรัตนโกสินทร์ความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี: มอญ, กรุงเทพฯ: โครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525, หน้า 4.

7 เพิ่งอ้าง, หน้า 4.

8 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, อ้างแล้ว, หน้า 321.

9 David Bruce Johnston, สังคมชนบท และเศรษฐกิจที่ขึ้นอยู่กับข้าวในประเทศไทย ค.ศ. 1880-1930, พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม บรรณาธิการแปล, เชียงใหม่: หอจดหมายเหตุหนังสือสำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2528, หน้า 1 (บทคัดย่อ).

10 ควอริช เวลล์, อ้างแล้ว, หน้า 86-87.

พลเมืองแบบสมบูรณาสิทธิราชแบบดั้งเดิม¹¹ ไพร่ส่วนใหญ่จึงเป็นชาวนาที่เลี้ยงตัวเองได้ตั้งหลักแหล่งกระจายอยู่ในที่ราบอันกว้างใหญ่จะถูกควบคุม และเกณฑ์แรงงานโดยรัฐบาลในกรุงเทพฯ¹² พลเมืองชาวนาอยู่ที่ยึดกับการปกครองของนครเขื่อนขันธ์นั้นย่อมตั้งหลักแหล่งกระจายตัวเป็นหมู่บ้านตามที่ราบลุ่ม และพัฒนาที่ดินให้เป็นพื้นที่นาและเรือสวนเพื่อการดำรงชีพภายในอาณาเขตที่พระมหากษัตริย์ทรงประทานไว้ สามารถผลิตข้าวเพื่อเลี้ยงชุมชนของตนได้ โดยทั่วไปชาวนาในยุคนั้นส่วนใหญ่แต่ละครอบครัวจะมีที่นาผืนเล็กๆ สำหรับปลูกข้าวได้เพียงพอแก่การบริโภค มีที่ดินปลูกฝ้ายบ้าง พวกผู้หญิงจะนำฝ้ายมาทอเป็นผ้านุ่งและผ้าห่ม มีการปลูกใบยาสูบสำหรับสูบ มีผลไม้ ผัก และชาวนาจะประดิษฐ์เกวียนและเรือขึ้นใช้เอง¹³ นอกจากนี้แล้ว ชาวนาแต่ละครอบครัวยังเลี้ยงสัตว์ที่บ้านของตนอีกด้วย ซึ่งแต่ละท้องถิ่นจะมีเครื่องมือ และเทคนิควิธีแตกต่างกันออกไป แต่มีเครื่องมือ 2 ประเภทที่ใช้สืบทอดกันอยู่ทั่วไป คือ เครื่องมือสีข้าวและครกตำข้าว¹⁴ ซึ่งเป็นอุปกรณ์สำคัญในการจะแปรสภาพข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสารเพื่อรับประทานภายในครอบครัว

ในช่วงเวลานี้ แม้ประชากรไทยส่วนใหญ่จะทำการปลูกข้าว แต่ก็มีความมุ่งหมายสำคัญเพื่อสนองความต้องการภายในประเทศเป็นหลัก แม้ว่าได้ส่งเป็นสินค้าออกไปยังประเทศจีน และหัวเมืองตามชายฝั่งมลายู มาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 23 รวมถึงส่งไปขายในบางโอกาสตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22 ก็ตาม¹⁵ แต่การส่งออกที่อยู่ในระดับต่ำเป็นผลเนื่องจากข้าวเป็นสินค้าที่ถูกรัฐควบคุมทำให้ข้าวมีราคาต่ำ และชาวนาไม่มีแรงจูงใจที่จะผลิตในปริมาณมากเพื่อขาย¹⁶ ประกอบกับระบบการปกครองแบบศักดินาที่มีไพร่ที่เป็นชาวนาให้ผลกระทบบ้างไปในทางลบเพราะเป็นสิ่งที่ยากัด และกำหนดกิจกรรมของชาวนา อีกทั้งระบบการเกณฑ์แรงงานยังผลให้ห้ามชาวนาย้ายถิ่นฐาน และจำกัดเวลาที่ชาวนาจะใช้ในการเพาะปลูก หรือพัฒนาอุตสาหกรรมภายในครัวเรือน¹⁷ จึงปรากฏว่าที่ดินที่มีอยู่จำนวนมากยังทิ้งว่างไม่มีการนำมาใช้เพาะปลูก โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดินในบริเวณที่ราบภาคกลาง ซึ่งยังไม่อาจเข้าถึงได้โดยสะดวก¹⁸ บริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นที่สุด และมีการพัฒนาการเพาะปลูกมากที่สุดอยู่ที่บริเวณใจกลางของที่ราบ (ภาคกลาง) รอบๆ ออยุธยาซึ่งเป็นเมืองหลวงเก่า รวมทั้งจังหวัดใกล้เคียง เช่น อ่างทอง และลพบุรี¹⁹ พื้นที่ปลูกข้าวส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง (Flood Plain) รอบๆ เมืองหลวงเก่าอยุธยา บริเวณที่มีการตั้งหลักแหล่งอย่างถาวรชนิดนาตราแดง (ระบบการถือครองที่ดินดั้งเดิมของไทยอยู่กับการรับทอดที่ดินมรดกที่ให้สิทธิแก่ผู้ถือครองได้โดยสมบูรณ์ และถือว่า เป็นทรัพย์สินส่วนตัวสามารถจะยกให้เป็นมรดก และส่งต่อให้กับผู้อื่น จากพระไอยการลักษณะเบ็ดเสร็จมาตรา 57 ยกเลิกเมื่อปี พ.ศ. 2477) มีเนื้อที่ประมาณ 320,000 ไร่ เป็นบริเวณที่มีการปลูกข้าวอย่างกว้างขวางที่นาตราแดงซึ่งเป็นเขตที่ตั้งหลักแหล่งเก่าจะครอบคลุมเนื้อที่ของอยุธยาอ่างทอง ลพบุรีและสุพรรณบุรี ในบริเวณอื่นๆ เช่น บริเวณที่ราบลุ่มตอนล่างใกล้กรุงเทพฯ ที่ดินที่ใช้ปลูกข้าวมีลักษณะถือครองแบบกึ่งถาวรหรือ “นาตราจอง” เป็นเขตนาที่มีการถือครองกึ่งถาวรสิทธิในการถือครองมีความคล้ายคลึงกับการถือครองโดยเสรี นอกจากนี้ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับภาษี จำนวนภาษีที่เรียกเก็บ ในเขตนี้นับอยู่กับพื้นที่จริงที่ใช้เพาะปลูกในแต่ละปีผู้เป็นเจ้าของมีหน้าที่จะต้องคอยดูแลว่านาจะต้องไม่ทิ้งร้างมากกว่า 3 ปี ไม่งั้นนั้นที่ดินจะถูกเรียกกลับคืนเป็นของหลวง²⁰ ชาวนาแต่ละครอบครัวมีผืนนา

11 David Bruce Johnston. อ้างแล้ว. หน้า 5.

12 เพิ่งอ้าง. หน้า 11.

13 เพิ่งอ้าง. หน้า 11.

14 เพิ่งอ้าง. หน้า 12,13

15 ไพฑูรย์ สายสว่าง. ประวัติเศรษฐกิจของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์. 2827. หน้า 311.

16 เพิ่งอ้าง. หน้า 315.

17 David Bruce Johnston. อ้างแล้ว. หน้า 5-6.

18 ไพฑูรย์ สายสว่าง. อ้างแล้ว. หน้า 315.

19 David Bruce Johnston. อ้างแล้ว. หน้า 5-6, 9.

20 ไพฑูรย์ สายสว่าง. อ้างแล้ว. หน้า 315-316.

เล็กๆ โดยเฉลี่ยแล้วคงน้อยกว่า 25 ไร่²¹ ชาวนาเหล่านี้จะปลูกข้าวเพียงพอกินในครอบครัวเท่านั้น²² และดำรงชีพนอกเหนือจากการผลิตข้าวไว้กินแล้ว ยังอาศัยธรรมชาติแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์โดยรอบหมู่บ้านเสาะแสวงหาอาหารมารับประทาน เช่น จับปลาตามแม่น้ำลำคลอง หนองบึง หาผักที่ขึ้นเองตามธรรมชาติตามป่าชายหมู่บ้าน และปลูกพืชผักสวนครัวเสริมขึ้นไว้เพื่อปรุงอาหาร หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านแม้จะเลี้ยงตัวเองได้แต่ยังต้องการสิ่งของเพื่อดำรงชีพอย่างอื่นเพิ่มเติม เช่น เกลือ เป็นต้น ซึ่งต้องเสาะหาสิ่งของอื่นไปขายยังตลาดเพื่อนำไปซื้อหรือแลกเปลี่ยนสิ่งของจำเป็นที่พวกเขาเองไม่สามารถผลิตได้ ภายในบางพื้นที่จะมีชาวบ้านบางกลุ่มที่มีความสามารถในการผลิตสินค้าที่เป็นที่ต้องการของหมู่บ้านอื่นไปขายยังตลาดเพื่อนำไปซื้อหรือแลกเปลี่ยนสิ่งจำเป็นที่พวกเขาเองไม่สามารถผลิตได้ ภายในบางพื้นที่จะมีชาวบ้านบางกลุ่มที่มีความสามารถในการผลิตสินค้าที่เป็นที่ต้องการของหมู่บ้านอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียงเพื่อจำหน่าย เช่น การปลูกอ้อยเพื่อผลิตน้ำตาลออกจำหน่าย²³ ในบางหมู่บ้านยังมีอุตสาหกรรมในครัวเรือน เช่น หมู่บ้านชาวมอญแถบปากเกร็ด นนทบุรี นอกจากจะทำน้ายังประกอบกิจการอุตสาหกรรมในครัวเรือนประเภทเครื่องปั้นดินเผา ประเภทตุ้มหม้อ ไห โอ่ง ซึ่งได้กลายเป็นอาชีพหลักของชาวมอญในแถบนั้นในเวลาต่อมา หมู่บ้านมอญบางแห่งแถบสมุทรสาครราชบุรี มีการเย็บและค้าจากสำหรับบุ่งหลังคา²⁴

ลักษณะการทำมาหากินที่กล่าวมานี้ย่อมแสดงว่า ทุกชุมชนหมู่บ้านนั้นต่างก็สามารถทำมาหาเลี้ยงชีพเลี้ยงชีพตัวเองได้โดยสมบูรณ์ แม้ว่าอาจจะมีอุตสาหกรรมในครัวเรือนหรือสิ่งของบางอย่างที่ไม่สามารถผลิตได้แต่ก็ไม่เป็นปัญหาอะไรมากนักเพราะว่าสิ่งที่ชาวบ้านบางแห่งทำเองไม่ได้และจำเป็นต้องใช้ เช่น เครื่องปั้นดินเผา กระดาษ น้ำตาล เหล็ก อัญมณี และปูนขาวนั้น²⁵ ก็จะมีการแลกเปลี่ยนกันภายในหมู่บ้านหรือระหว่างหมู่บ้านด้วยกัน²⁶ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าคนแต่ก่อนไม่รู้จักสะสมเงินทองเพราะเป็นของหายากและไม่มีที่สะสมด้วยฉะนั้นจึงไม่มีความจำเป็นต้องใช้เงินทองสิ่งใดที่ต้องการและจำเป็นก็ทำเองปลูกเองเพื่อเอาไว้ใช้สอย หากขาดแคลนสิ่งใดที่ต้องการและจำเป็นก็ทำเองปลูกเองเพื่อเอาไว้ใช้สอยหากขาดแคลนสิ่งใดซึ่งปลูกหรือทำเองไม่ได้ก็ใช้แลกเอา ซึ่งในหมู่ชาวนาภาคกลางเรียกว่า “แลกข้าว” คือเอาข้าวเปลือกที่เหลือกินบางส่วนไปแลกกับสิ่งของอื่นๆ ตามที่ตนต้องการ โดยกำหนดสิ่งของที่จะแลกกันเป็นราคามาตรฐาน²⁷ เช่น หมู่บ้านชาวนาในแถบจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในอดีตนั้นได้นำข้าวที่ผลิตได้เป็นส่วนเกินไปแลกกับเกลือยังหัวเมืองชายทะเลซึ่งผลิตข้าวไม่ได้หรือได้น้อยไม่พอบริโภคโดยมีอัตราใช้ข้าว 1 หนวย ไปแลกกับเกลือ 3 หรือ 4 หนวย²⁸ นอกจากนี้ ยังมีบางครั้งจะมีพ่อค้าแต่ที่อื่นมาแลกข้าว คือ เอาของมาขายโดยแลกเอาข้าวเปลือกของชาวนาแทนตัวเงินซึ่งชาวบ้านก็ได้สิ่งของที่ต้องการไว้²⁹ พ่อค้าที่เข้ามาในหมู่บ้านเพื่อนำของไปแลกเปลี่ยนกับข้าวของชาวนาส่วนใหญ่เป็นคนจีน³⁰ ที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากในผืนแผ่นดินไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 และการที่ชาวจีนได้มีส่วนเข้ามาควบคุมการค้าภายในประเทศ ซึ่งเป็นการค้าขายกันระหว่างภาคทั่วทุกแห่งหน³¹ ก็เพราะว่าชาวจีนในขณะนั้นมีอิสระ

21 James C. Ingeam. *Economic Change in Thailand 1850-1970*. London: Oxford University Press. 1971. p. 15. อ้างจาก สุวิทย์ ไพบูลย์วัฒน์. วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านภาคกลาง (พ.ศ. 2394-2453) ประวัติเศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์. 2527. หน้า 251.

22 ประสิทธิ์ แก้วสิงห์. การปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ปรินญาณพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พ.ศ. 2517. หน้า 10. อ้างจาก สุวิทย์ ไพบูลย์วัฒน์. อ้างแล้ว. หน้า 252.

23 David Bruce Johnston. อ้างแล้ว. หน้า 5-6, 9.

24 Brean L. Foter. *Ethnicity and Economy: the Case of the Mons in Thailand*. Doctoral Dissertation the University of Michigan. 1972. p. 13. อ้างจาก สุวิทย์ ไพบูลย์วัฒน์ เรื่องเดิม หน้า 252.

25 Peter F. Bell. *The Historical Determinant of underdevelopment in Thailand*. Economic Growth Center, Yale University. February, 1970. p. 7. อ้างจาก สุวิทย์ ไพบูลย์วัฒน์ อ้างแล้ว. หน้า 253.

26 James C. Ingram. *Ibid*. p. 19. อ้างจาก สุวิทย์ ไพบูลย์วัฒน์. อ้างแล้ว. หน้า 253.

27 เสถียรโกเศศ. *ชีวิตชาวนาไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา. 2515. หน้า 307. อ้างจาก สุวิทย์ ไพบูลย์วัฒน์. อ้างแล้ว. หน้า 253.

28 David Bruce Johnston. อ้างแล้ว. หน้า 15.

29 เสถียรโกเศศ. อ้างแล้ว. หน้า 428. อ้างจาก สุวิทย์ ไพบูลย์วัฒน์. อ้างแล้ว. หน้า 253.

30 James C. Ingram. *Ibid*. p. 16. อ้างจาก สุวิทย์ ไพบูลย์วัฒน์. อ้างแล้ว. หน้า 253.

31 *Ibid*. p. 19. อ้างจาก สุวิทย์ ไพบูลย์วัฒน์. อ้างแล้ว. 253.

มากกว่าคนไทยเจ้าของประเทศ เพราะไม่ต้องสังกัดกับมูลนายจึงสามารถเดินทางไปมาได้โดยสะดวก³² ส่วนคนไทยนั้น ก็จะมีแต่ผู้หญิงเท่านั้นที่นำผักปลาสีงละอันพันละน้อยไปขายที่ตลาดนัดซึ่งติดตลาดขึ้นเป็นครั้งคราวเป็นการหารายได้พิเศษของผู้หญิง เหตุนี้ในหมู่บ้านจึงมีแต่แม่ค้า ส่วนผู้ชายไทยที่เป็นพ่อค้าจึงไม่มีหรือมีน้อย) เนื่องจากไม่มีอิสระเพราะต้องสังกัดมูลนายและต้องถูกเกณฑ์แรงงานให้รับราชการในฐานะที่เป็นไพร่³³ จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะเศรษฐกิจของหมู่บ้านในชนบทไทยก่อน พ.ศ. 2398 (ก่อนทำสนธิสัญญาเบาริง) ซึ่งมีลักษณะเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง (Self Sufficiency) ซึ่งไม่ได้มุ่งผลิตเพื่อขายแต่เป็นการผลิตเพื่อใช้ในหมู่บ้าน ในภาคกลางส่วนใหญ่แล้วจะทำทั้งการผลิตข้าว และการทอผ้าเป็นกิจการสำคัญ เทคนิคการผลิต และวิธีการผลิตได้เรียนรู้จากบรรพบุรุษ ด้วยเหตุนี้การแบ่งงานกันทำและการผลิตแบบเฉพาะอย่างจึงยังไม่พัฒนา การค้าขายอยู่ในขอบเขตแคบๆ ส่วนใหญ่การแลกของต่อของและการใช้เงินจึงไม่แพร่หลาย ลักษณะเศรษฐกิจการผลิตเพื่อยังชีพของระบบหมู่บ้านไทยเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้สภาพความเป็นอยู่ของชาวนาในหมู่บ้านส่วนใหญ่มีความเป็นอยู่ค่อนข้างสงบ และไม่ซับซ้อน³⁴

ลักษณะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชาวนาในภาคกลางก่อนการทำสนธิสัญญาเบาริง

สภาพทั่วไปของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่เป็นบริเวณรับน้ำ (Basin) ประกอบด้วยบริเวณต่อเนื่องกัน 3 ตอน คือ หุบเขาภาคเหนือ (Northern Valley) บริเวณน้ำท่วมถึง (Flood Plan) และบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ (Delta)

หุบเขาภาคเหนือ มีลักษณะโอบบริเวณน้ำท่วมถึงไว้เป็นรูปเกือกม้า บริเวณนี้อยู่ในที่สูงมีความลาดชันสูง ในระหว่างหุบเขานี้มีที่ราบกว้างขวาง ซึ่งแม่น้ำลำธารสายสำคัญไหลผ่าน เอื้ออำนวยให้ทำการเพาะปลูกในบริเวณกว้าง เมื่อฝนตกหนักในฤดูมรสุมน้ำไหลท่วมลงสู่ที่ราบแต่ท่วมอยู่ไม่นานน้ำจะไหลสู่ที่ราบทางใต้ต่อไปอย่างรวดเร็ว หุบเขาดังกล่าวนี้ได้แก่หุบเขาเชิงใหม่ ลำปาง น่าน และแพร่ บริเวณนี้มีการตั้งถิ่นฐานมานานแล้วอย่างน้อยที่สุดตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16

ที่ราบน้ำท่วมถึง เป็นบริเวณต่อเนื่องมาจากบริเวณที่ลาดเชิงเขาถึงสาขาแม่น้ำเจ้าพระยาทางตอนใต้ประมาณเหนือบริเวณอิทธิพลน้ำทะเลท่วมเล็กน้อย (รวมบริเวณอยุธยา) ในบริเวณนี้ น้ำท่วมเนื่องจากฝนตกในฤดูมรสุม และน้ำท่วมเป็นเวลานานเพราะที่ดินค่อนข้างราบ และการระบายน้ำได้อย่างเชื่องช้า ลักษณะที่ดินบริเวณนั้นจะมีสันตลิ่ง (River flood Prevention (floodbank)) เป็นช่วงๆ สลับกับที่ราบลุ่มทางแม่น้ำออกไปลักษณะเช่นนี้ปรากฏอยู่ตามทางน้ำธรรมชาติต่างๆ เช่น จะพบตลอดฝั่งแม่น้ำยม และแม่น้ำน่านไหลลงมาจนกระทั่งผ่านนครสวรรค์จนถึงประมาณ 80 กิโลเมตรเหนือปากน้ำเจ้าพระยา

บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำคือบริเวณที่เหลือนอกจากบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึงจนถึงอ่าวไทยเป็นบริเวณที่ต่ำสุดลักษณะเป็นที่ราบลุ่มมีความสูงจากระดับน้ำทะเลไม่เกิน 3 เมตร มีความลาดเอียงน้อยกว่า 1:10,000 บริเวณนี้มีน้ำท่วมทุกปี แต่ฤดูแล้งน้ำจะแห้งผาก ในสมัยโบราณเป็นพื้นที่ไม่เหมาะในการตั้งถิ่นฐาน จนกระทั่งมีการขุดคลองขึ้นทำให้สามารถระบายน้ำได้ง่าย และมีสำหรับน้ำอุปโภค บริโภค ทั้งยังใช้เป็นเส้นทางคมนาคมกับเขตอื่นได้สะดวก

ในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง และบริเวณที่ราบลุ่มน้ำที่กล่าวข้างต้นนั้นมีสาขาของแม่น้ำต่างๆ ที่สามารถเก็บน้ำไว้ใช้ได้ตลอดปี เนื่องจากอิทธิพลของน้ำทะเลที่หนุนขึ้น ลักษณะดังกล่าวจึงทำให้มีน้ำใช้ในฤดูแล้งและสะดวกในการติดต่อคมนาคมตลอดสองฝั่งแม่น้ำ³⁵

บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำและบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึงนั้น Yoshi Kazu Takaya ได้เรียกว่า หุบราบลุ่มน้ำเก่า และหุบราบลุ่มน้ำใหม่

บริเวณหุบราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (Chao Phaya Delta) ที่เกิดจากการทับถมของตะกอนจากแม่น้ำหลายสาย คือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง และแม่น้ำบางปะกง เป็นต้น แบ่งได้เป็นสองบริเวณ คือ หุบราบ

32 G. William Skinner, *Chinese Society in Thailand: an Analytical History*. New York: ITHACA, Cornell University Press. 1962. p. 22. อ้างจาก สุวิทย์ ไทพริรัตน์. อ้างแล้ว. หน้า 253.

33 เสถียรโกเศศ. อ้างแล้ว. หน้า 428. อ้างจากสุวิทย์ ไทพริรัตน์. อ้างแล้ว. หน้า 253.

34 สุวิทย์ ไทพริรัตน์. อ้างแล้ว. หน้า 254.

35 ไพฑูรย์ สายสว่าง. อ้างแล้ว. หน้า 303-304.

ลุ่มน้ำเก่า และทุ่งราบลุ่มน้ำใหม่ บริเวณทุ่งราบตั้งแต่ชัยนาทต่อเนื่องลงมาจนถึงอยุธยาและสุพรรณบุรี³⁶ จะเห็นว่าเกิดจากการทับถมก่อนจึงเรียกว่า “ทุ่งราบลุ่มแม่น้ำเก่า” ในบริเวณนี้ พื้นที่ฝั่งแม่น้ำลาคองหลายสายมีคันกันน้ำตามธรรมชาติ (Natural Levee-River Levee) ติดต่อกันอยู่ ทำให้มีเนื้อที่ใช่เป็นที่ปลูกสร้างบ้านเรือนได้เป็นทิวแถวไปตามลำน้ำ³⁷ ถัดไปก็มีที่ลุ่มอยู่ข้างหลัง (Back Swamp) แนวคันกันน้ำธรรมชาติเหล่านี้ได้รับหน้าที่ไหลแยกมาจากแม่น้ำ ใช้สำหรับการปลูกข้าวมานานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว ฉะนั้นเมื่อชาวนาชุดคลองเล็กๆ เชื่อมติดต่อกับห้วยหนองคลองบึงในที่ลุ่มก็ทำให้น้ำไหลเข้ามาในเขตนาตามใจชอบได้ วิธีทอนน้ำหรือชลประทานแบบนี้จะเห็นว่าอาศัยลักษณะภูมิประเทศธรรมชาติของบริเวณนี้เอง

ทุ่งราบลุ่มน้ำใหม่ภูมิประเทศประเภทนี้นับตั้งแต่อยุธยาเรื่อยลงมาจนถึงชายทะเลอ่าวไทยเป็นพื้นที่ที่ไม่ค่อยมีความลาดชัน เป็นที่ราบลุ่มมากเหมาะในการเพาะปลูกข้าว จากการสังเกตทางภูมิศาสตร์ธรรมชาติล่าสุด บริเวณนี้แบ่งออกเป็นอีก 2 บริเวณ คือ บริเวณที่ราบลุ่มน้ำใหม่ตอนบน (Deltic High) และบริเวณที่ราบลุ่มน้ำใหม่ตอนล่าง (Delta Flat) บริเวณที่ราบตอนบนอาจเกิดจากเนินเกาะเก่าที่ทับกันหนาอยู่ในอ่าวไทย หรือแนวคันกันธรรมชาติแถบใกล้ปากแม่น้ำยาวต่อกันออกไปทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก และทิศเหนือของกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลาง ยังมีลักษณะลาดชันและสูงกว่าที่ราบตอนล่างนิดเดียว ฉะนั้น ตอนปลายหน้าฝนจึงมีน้ำแช่ขังอยู่ แต่ระบายออกได้รวดเร็วและสะดวกกว่าที่ราบตอนล่าง³⁸ สำหรับบริเวณที่ราบตอนล่างลักษณะเป็นที่ราบลุ่มมากที่สุด หน้าฝนบริเวณนี้ก็มักมีน้ำขังอยู่ทำให้เกิดหนองบึงโดยทั่วไป น้ำระบายออกไม่สะดวกเลย³⁹ เพราะฉะนั้น ถ้าหากสังเกตจากประวัติการอพยพมาในทุ่งราบลุ่มน้ำใหม่ จะเห็นว่าชาวนามาตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มตอนบนก่อนแล้วค่อยๆ อพยพสู่ที่ราบลุ่มตอนล่างจนถึงในรัชสมัย รัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5

วิธีการชลประทานที่ใช้ในบริเวณทั้งสองดังกล่าว เป็นคลองที่ขุดเพื่อส่งน้ำเข้าไปในเนื้อที่ และยิ่งกว่านั้นยังใช้เพื่อการคมนาคม การค้าขายและการปกครองด้วย ดังนั้นลักษณะคลองในบริเวณนี้ จึงมีจุดประสงค์ทั้ง 2 อย่าง คือ การคมนาคม และการชลประทาน⁴⁰

ฉะนั้น รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านภาคกลางในบริเวณทุ่งราบลุ่มน้ำเก่า และทุ่งราบลุ่มน้ำใหม่ในช่วงเวลาดังกล่าว จึงต้องตั้งหลักแหล่งตามริมแม่น้ำและลำคลองเป็นแนวยาวไปตามทางน้ำทั้งสองฝั่งเพราะใช้ในช่วงเวลาดังกล่าวเส้นทางน้ำเป็นทางคมนาคมหลัก เหมาะสมกับลักษณะภูมิประเทศและธรรมชาติแวดล้อม มีลักษณะเป็นเส้นแถบ หรือเส้นแนว (Strip Village River-Linear Village) มากกว่าจะกระจุกตัวเป็นกลุ่ม (Cluster Village)⁴¹ การที่รูปแบบหมู่บ้านริมน้ำลักษณะเป็นแนวยาวเป็นเส้นนั้นมีปรากฏมากที่สุดกว่าแบบแผนการตั้งถิ่นฐานอื่นๆ ก็เพราะว่าในบริเวณภาคกลางดังกล่าวนี้เป็นบริเวณที่ชาวนาในชนบทส่วนใหญ่มีอาชีพทางเกษตรกรรมโดยทำการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์โดยเฉพาะการทำนา และทำสวนที่จำต้องอาศัยน้ำเป็นองค์ประกอบสำคัญโดยตรง นอกจากใช้น้ำช่วยเพาะปลูกแล้วยังจำเป็นต้องใช้กิน อาบ และเป็นทางคมนาคมจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง การใช้เส้นทางน้ำจึงสะดวกกว่าเส้นทางบก⁴² ซึ่งไม่เหมาะสมเพราะเป็นที่ราบลุ่มไม่สะดวกที่จะทำถนนเนื่องจากในยุคก่อนการพัฒนาเครื่องมือในการสร้างถนนหนทางยังไม่มี หากจะทำถนนต้องสิ้นเปลืองทุนทรัพย์มหาศาล และแรงงานคนจำนวนมาก ทั้งยังไม่บรรลุเป้าหมายตามมาตรฐานได้ เนื่องจากไม่มีอุปกรณ์อัดให้ถนนแน่นเนื่องจากดินรองรับเป็นโคลนตมไม่มีประสิทธิภาพที่จะรับน้ำหนักได้อย่างมีประสิทธิภาพนั่นเอง การขุดคลองจึงสะดวกกว่าและได้รับประโยชน์หลายๆ ด้านพร้อมๆ กันไป

36 Yoshikazu Takata. *Physiographic of Rice Land in the Chao Phaya Basin of Thailand*. Tonan: Ajianekyu, Vol. 9, No. 3. (1971) Kyoto p. 375-397. อ้างจาก ชีเกฮารุ ทานาเบ้. การชลประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์ไทย ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2484. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. 2527. หน้า 202.

37 Larry Sternstein. "Settlement Pattern in Thailand". *Journal of Tropical Geography*. Vol. 21. 1965. Singapore. p. 30-31. อ้างจากชีเกฮารุ ทานาเบ้. อ้างแล้ว. หน้า 205.

38 Yoshikazu Takata. *Ibid.* p. 375-397. อ้างจาก ชีเกฮารุ ทานาเบ้. อ้างแล้ว. หน้า 206.

39 *Ibid.* p. 387-388. อ้างจาก ชีเกฮารุ ทานาเบ้. อ้างแล้ว. หน้า 206.

40 จารุบุตร เรืองสุวรรณ. *ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ และทรัพยากร*. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงบุคลิก. 2514. หน้า 564.

41 David Bruce Johnston. อ้างแล้ว. หน้า 5.

42 สุวิทย์ โพธิ์รัตน์. อ้างแล้ว. หน้า 250.

เอกสารสำคัญฉบับหนึ่งที่อธิบายถึงลักษณะชุมชน คือ เอกสารของเฮนรี พาร์กส์ (Henry Parks) ซึ่งเป็นหัวหน้าทีมสำรวจของชาวอังกฤษมากับคณะทูตของครอว์ ฟอร์ด พาร์กส์ ได้บรรยายถึงกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาว่ามีความมั่งคั่งด้วยข้าว ผลไม้ ข้าวโพด ผัก ผ้าย อ้อย พริกไทย เครื่องเทศ บริเวณนอกกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาออกไปตั้งอยู่โดดเดี่ยวซึ่งมีประชากรหนาแน่น นอกจากนี้ยังมีเมืองสำคัญอีก 4 เมือง และหมู่บ้านอีกมากมาย พาร์กส์ทำแผนที่ขึ้นมาฉบับหนึ่งซึ่งสามารถแบ่งบริเวณต่างๆ ได้เป็น 4 บริเวณ คือ

1) บริเวณที่ลุ่มตอนบน บริเวณนี้ครอบคลุมตั้งแต่เมืองพรหมบุรีถึงบางไทรมีชุมชนอยู่หนาแน่นตลอดสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ชื่อชุมชนที่พอจะกำหนดได้ในปัจจุบัน คือ พระงาม ไชโย สระเกศ อ่างทอง จำปาลือ ออยุธยา โผงเผง เกาะเรียน บางปะกง และบางปะอิน นอกจากนี้ บริเวณแม่น้ำน้อยยังมีชุมชนปรากฏอยู่ เช่น เจ้าเจ็ด ผักไห่ ตาลอน บ้านช่างเหล็ก และสีรุก ส่วนบริเวณแม่น้ำลพบุรี ป่าสัก มีมหาสาร นครหลวง ระกำ ปากลั่น ท่าเรือ

2) ดินดอนสามเหลี่ยมกรุงเทพฯ จากแผนที่ของพาร์กได้ให้ข้อสังเกตว่าสองข้างแม่น้ำเจ้าพระยาจากบริเวณบางไทรถึงบริเวณรังสิตมีการตั้งชุมชนอย่างเบาบางแต่จากปากเกร็ดจนถึงแม่น้ำเจ้าพระยาในแผนที่เริ่มมีการตั้งชุมชนหนาแน่น เช่น กระแซง บางพูด ตลาดขวัญ ปากลัด และปากน้ำ

3) บริเวณตามคลองเชื่อมในประมาณปี พ.ศ. 2398 ในแผนที่ของพาร์กส์มีคลองสำคัญ 4 สาย ทางด้านตะวันออก 2 สาย ด้านตะวันตก 2 สาย เชื่อมแม่น้ำบางปะกง แม่น้ำท่าจีนเข้ากับแม่น้ำเจ้าพระยา คือ คลองแสนแสบจากกรุงเทพฯไปยังแปดริ้ว ทั้งสองฝั่งคลองเป็นที่อยู่ของญวน มลายู และมอญ บริเวณใกล้แนวชายฝั่งจะเห็นคลองลำรางเก่าซึ่งเป็นที่ตั้งชุมชน เช่น บางพลี หัวตะเข้ ทางด้านตะวันตกมีคลองยาวซึ่งเชื่อมต่อกับแม่น้ำท่าจีนที่นครชัยศรี บริเวณนี้มีประชากรอยู่อย่างเบาบางทางตอนใต้มีคลองมหาชัย ซึ่งขุดสมัยอยุธยาเชื่อมระหว่างบางกอกกับสาครบุรี และขุดต่อไปจนถึงแม่น้ำคลอง เส้นทางหลังนี้มีหมู่บ้านปรากฏอยู่บนแผนที่

4) บริเวณรอบนอก ตลอดริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองและบางปะกง มีการตั้งถิ่นฐานปรากฏอยู่อย่างเบาบางจะมีคนอยู่หนาแน่นในบริเวณแม่น้ำมาบรรจบกันหรือเป็นบริเวณศูนย์กลางการปกครองการตั้งชุมชนจะเรียงรายไปตามลำน้ำ⁴³

ครอว์ ฟอร์ด บันทึกจำนวนประชากรไทยขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2366 ซึ่งเฮนรี พาร์กได้ร่วมเดินทางมาด้วยเพื่อสำรวจ ย่อมเป็นการยืนยันถึงรูปแบบการตั้งชุมชนในภาคกลางว่า มีลักษณะเกาะเป็นแถบยาวตามสายน้ำต่างๆ (Linear Village liner Settlement) แทบทั้งสิ้นโดยเฉพาะบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางของบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึงและบริเวณราบลุ่มแม่น้ำ

นักเดินทางชาวยุโรปที่เดินทางเข้ามาสู่ที่ราบภาคกลางในช่วงตอนกลางพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 กล่าวถึงลักษณะภูมิประเทศที่แตกต่างจากบริเวณตอนใต้ขึ้นไปทางเหนือว่าตามชายฝั่งนักเดินทางจะพบแนวแคบๆของหนองน้ำซึ่งมีคันไถทางขึ้นที่บึงเป็นป่ามีหมู่บ้านชาวประมงตั้งขึ้นชั่วคราวสร้างอยู่เป็นกลุ่มๆบริเวณถัดเข้ามาแผ่นดินจะมีระดับสูงขึ้นจะเป็นโคลนตมมีคันไถทางขึ้นแทนคันไถทางขึ้นมีทั้งหนองน้ำที่ปราศจากบ้านคนไปจนถึงนาเกลือที่ได้รับการดูแลรักษาเป็นอย่างดี ไกลจากทะเลออกมานักเดินทางจะเห็นแนวหมู่สวนต้นมะพร้าว ต้นหมาก ต้นไม้ผล เช่น ขนุน ส้ม และท้ายสุดจะพบนาข้าว เลย์จากนั้นไปเป็นใจกลางของที่ราบมีทั้งแผ่นดินที่ใช้ทำการเพาะปลูกสลับกับป่าพงรก มีแนวกอไผ่ขึ้นสลับ ซึ่งเป็นเครื่องหมายของการตั้งหมู่บ้าน และต้นไม้สูงเป็นแนวยาวตามชายฝั่งของลำน้ำ⁴⁴ ซึ่งลักษณะตั้งหมู่บ้านของชาวนาจะเกาะตามชายฝั่งน้ำ มีแนวไผ่ และสวนผลไม้ปลูกรายล้อมบริเวณบ้านเอาไว้เลยจากบริเวณกลุ่มบ้านออกไปจะเป็นที่ราบกว้างลักษณะนี้ยังให้เห็นอยู่ตามชายฝั่งแม่น้ำต่างๆ ของภาคกลางตอนล่าง แม้กระทั่งช่วงเวลาปัจจุบันนี้ บางช่วงของแม่น้ำจะเป็นหมู่บ้านยาวต่อเนื่องกันไปบางช่วงจะเป็นแนวหมู่บ้านสลับกับดงไม้ในที่ราบลุ่ม

43 ไพฑูรย์ สายสว่าง. อ้างแล้ว. หน้า 312-313.

44 J. Homan Van Der Heide. General Report on Irrigation and Drainage in the lower Menam Valley. BKK. 1903.

p. 3. อ้างจาก David Bruce. อ้างแล้ว. หน้า 2.

ความสำคัญของคลองที่มีต่อการตั้งถิ่นฐานในที่ราบลุ่มภาคกลางตอนล่าง

เนื่องจากสภาพของพื้นที่ภาคกลางตอนล่างมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มน้ำจึงเป็นข้อจำกัดอย่างสำคัญที่จะใช้การคมนาคมทางบกโดยใช้ถนนเป็นเส้นทางสัญจรหลักในสังคมยุคโบราณเพราะไม่สอดคล้องกับธรรมชาติของภูมิประเทศเส้นทางน้ำในที่ราบลุ่มจึงเป็นเส้นทางเดียวที่มีอยู่ไม่ต้องลงทุนในการจัดสร้างทั้งยังสามารถแผ่กระจายชอกซอนไปได้อย่างกว้างขวาง ในขณะที่การคมนาคมทางบกยังเต็มไปด้วยความยากลำบากเพราะทุรกันดาร ไม่สามารถปรับพื้นที่ให้เป็นถนนหรือทางเดินที่ราบเรียบแบบสมัยปัจจุบัน เนื่องจากขาดความรู้ทางวิทยาการและเทคโนโลยีที่ก้าวหน้า ทั้งยังต้องใช้การลงทุนเป็นจำนวนมหาศาลอีกด้วย⁴⁵ นโยบายการขุดคลองในสมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ 3 นั้นส่วนใหญ่ขุดขึ้นเพื่อการคมนาคมเป็นสำคัญ⁴⁶ ในสมัยอยุธยาช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 โอกาสในการขยายตัวในทางการค้าที่เพิ่มขึ้นได้กระตุ้นให้มีการขยายชุมชนตามฝั่งแม่น้ำในตอนใต้ของบริเวณดินดอนสามเหลี่ยม เมืองบางเมือง เช่น นครชัยศรี นนทบุรี ซึ่งเดิมตั้งขึ้นด้วยเหตุผลทางการทหารในสมัยพุทธศตวรรษที่ 21 มาบัดนี้ได้ขยายตัว และมีความสำคัญขึ้นมาก ซึ่งในสมัยพระเจ้าเสือได้เกณฑ์แรงงานได้ถึง 30,000 คน เพื่อขุดคลองๆ หนึ่ง⁴⁷

การขยายตัวของการค้าระหว่างประเทศได้กระตุ้นให้เกิดการปรับปรุงด้านการขนส่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งการขุดคลอง ในพุทธศตวรรษที่ 23 อยุธยาได้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญจึงได้มีการปรับปรุงทางน้ำเชื่อมระหว่างอยุธยากับบริเวณเมืองทางใต้ ทำให้เส้นทางน้ำนั้นสั้นลงและสะดวกขึ้นโดยได้ทำการขุดคลองลัดไม่น้อยกว่า 10 แห่ง⁴⁸ ตั้งแต่ต้นมา คลองเหล่านี้ส่วนมากอยู่ในบริเวณทุ่งราบลุ่มแม่น้ำใหม่ทางทิศใต้จากอยุธยา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ไม่ค่อยมีคนอยู่นอกจากแถบริมแม่น้ำสายใหญ่หรือใกล้ๆ ชานเมือง⁴⁹ คลองเหล่านี้ส่วนมากขุดขึ้นเพื่อการคมนาคมเช่นประโยชน์เพื่อการค้าขายภายในเมือง และการค้าขายกับต่างประเทศด้วย และเพื่อขนส่งกองทหาร และการเรียกเก็บภาษีอากรให้สะดวกรวดเร็ว⁵⁰ ทั้งในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ของกรุงรัตนโกสินทร์ไม่พบหลักฐานว่า พระมหากษัตริย์ให้ขุดคลองเพื่อการเกษตรจะเห็นได้ว่าในสมัยนั้นยังไม่ต้องการพัฒนาการปลูกข้าวเป็นการใหญ่ด้วยการให้ขุดคลองขนาดใหญ่ แต่ถึงแม้ว่าจะใช้ประโยชน์เพื่อการคมนาคมเป็นหลัก แต่ก็ใช้ประโยชน์ในการปลูกข้าวได้ด้วย⁵¹ เพราะหากว่ารักษารากคมนาคมให้คงอยู่โดยการขุดคลองตามสมควรชานากก็จะโยกย้ายเข้าตั้งหมู่บ้านที่ริมคลองนั้นสะดวกขึ้นซึ่งมีประโยชน์ต่อการขยายการปลูกข้าวได้อีก⁵² หลังจากขุดคลองลัดแล้วกระแสน้ำไหลพุ่งลงทางคลองลัดที่ขุดใหม่เพราะเป็นทางสายตรง กระแสน้ำกัดเซาะตลิ่งพังไปเรื่อยในฤดูน้ำหลากทุกปี จนในที่สุดคลองลัดก็กลายเป็นแม่น้ำไปเกือบทุกคลองส่งผลให้การขนส่ง และการค้าขายสะดวกยิ่งขึ้น⁵³ โครงการขุดคลองลัดก็เพื่อย่นระยะทางส่วนที่แม่น้ำคดเคี้ยววกไปเวียนมาระหว่างเมืองปทุมธานี และพระประแดง⁵⁴

ในระยะต้นของการตั้งกรุงเทพฯ นั้น ภารกิจส่วนใหญ่เป็นงานก่อสร้างในตัวเมืองแต่การขุดคลองยังดำเนินต่อไป งานขุดคลองในยุคต้นรัตนโกสินทร์ช่วงต้นๆ นั้นแตกต่างไปจากงานขุดคลองเขตตอนบนในสมัยอยุธยา โดยในระยะหลังนี้เป็นการขุดคลองเพื่อลดอิทธิพลน้ำเค็มที่เข้าสู่ไร่นาโดยมีการถมคลองลัด เช่น คลองสำโรง คลองบางเหี้ย

45 ปิยนาด บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวัฒนา ธาดานิติ. **คลองในกรุงเทพฯ**. (รายงานผลงานวิจัยเงินทุนเพื่อเพิ่มทุนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2525. หน้า 5-6.

46 กิตติ ดันไทย “คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย (พ.ศ.2367-2453)”. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์. 2527. หน้า 227.

47 ไพฑูรย์ สายสว่าง. **อ้างแล้ว**. หน้า 310.

48 เพ็ญอ้าง. หน้า 310.

49 Simon De La Joubere. “Du Royaume De Siam Tome I”. AMOTERDAM. 1691, p. 282. อ้างจาก ซีเกฮาร์ ทานาเบ้. **อ้างแล้ว**. หน้า 217.

50 H.O. Quorition Wales. **Ancient Siamese Government and Administration**. New York. 1935. Printed 1965. p. 229. อ้างจาก ซีเกฮาร์ ทานาเบ้. **อ้างแล้ว**. หน้า 217.

51 พรนิภา พถุนารการ และทวีศิลป์ สืบสันณะ. “ข้าวในสมัยปลายอยุธยา พ.ศ. 2199-2310”. **วารสารธรรมศาสตร์**. ปีที่ 4 เล่มที่ 3 (ม.ค.-พ.ค. 2518). หน้า 46-47.

52 ซีเกฮาร์ ทานาเบ้. **อ้างแล้ว**. หน้า 217.

53 กิตติ ดันไทย. **อ้างแล้ว**. หน้า 230.

54 ซีเกฮาร์ ทานาเบ้. **อ้างแล้ว**. หน้า 218.

คลองลัดโพ เป็นต้น ในต้นพุทธศตวรรษที่ 25 มีการขุดคลองเชื่อมหลายคลองโดยมีจุดประสงค์ทางทหาร และเพื่ออำนวยความสะดวกในการจัดเก็บภาษีอากรเป็นส่วนใหญ่⁵⁵ การขุดคลองและการถมคลองเพื่อลดกระแสน้ำเค็มนี้ย่อมเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าในสมัยอยุธยาคลองเหล่านี้เป็นเส้นทางคมนาคม ราษฎรส่วนใหญ่ยังคงไม่ลงมาตั้งถิ่นฐาน และทำนาปลูกข้าวในบริเวณเหล่านี้ ต่อมาเมื่อราษฎรที่เป็นชาวนาเริ่มปรับที่เป็นนาแล้วเพื่อทำนาเมื่อตนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงจำเป็นต้องถมคลองเหล่านี้ เพื่อกั้นน้ำเค็มจากทะเลทะลักเข้าสู่ไร่นาที่ราษฎรทำกิน ซึ่งราษฎรได้เข้าตั้งถิ่นฐานเมื่อสถาปนากรุงเทพฯ แล้วนั่นเอง

ในสมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนอกจากมีการขุดคลองลัดแล้วยังมีขุดคลองเชื่อมระหว่างแม่น้ำซึ่งขุดเชื่อมติดต่อกับแม่น้ำสองสายที่ไหลขนานกัน เช่น สมัยอยุธยาขุดคลองสำโรง คลองมหาชัยชลมารค และในสมัยรัชกาลที่ 3 ขุดคลองสุนัขหอน ซึ่งขุดเชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำแม่กลอง คลองแสนแสบ หรือคลองบางขนากให้เป็นเส้นทางติดต่อระหว่างกรุงเทพฯ กับแม่น้ำเมืองปราจีนบุรี ผลจากการขุดคลองนั้นปรากฏว่าคลองเป็นเส้นทางชักจูงให้ชาวนาพากันอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำนาในบริเวณแถบริมคลองนั้น⁵⁶

การขยายตัวของชุมชนชนบทหลังจากไทยมีสนธิสัญญาเบาริ่ง

ในสนธิสัญญาเบาริ่งนั้นมีข้อสัญญาข้อหนึ่ง คือ “ให้ไทยส่งข้าวเป็นสินค้าออกไปขายต่างประเทศวันแต่จะเกิดการขาดแคลนข้าวอย่างจริงจังเท่านั้น” ข้าวจึงเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดตั้งแต่นั้นมา สนธิสัญญาเบาริ่งทำเมื่อ พ.ศ. 2398⁵⁷ ซึ่งเดิมในช่วงสมัยรัชกาลที่ 2 รัฐบาลจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับการผลิตข้าวของชาวนาโดยการตั้งเอาผลผลิตส่วนเกินจากชาวนา⁵⁸ ครั้นมาสมัยรัชกาลที่ 3 นโยบายข้าวแตกต่างกับรัชกาลที่ 2 โดยรัชกาลที่ 3 ทรงประกาศว่าจะไม่เน้นเก็บรายได้ ซึ่งกระทบกระเทือนความอยู่ดีกินดีของประชาชน ไม่นำข้าวส่วนพระองค์ออกมาขายเพื่อให้ข้าวเพียงพอสำหรับบริโภค ต้องการเพียงที่จะแน่ใจว่ามีปริมาณข้าวเพียงพอสำหรับในแผ่นดินมากกว่าที่ต้องการหารายได้จากภาษีเป็นสำคัญ ฉะนั้นในด้านการค้าระหว่างประเทศ ข้าวจึงถูกควบคุมอย่างเข้มงวด การควบคุมการขายข้าวอย่างเข้มงวดได้เป็นนโยบายที่แข็งแกร่งของรัฐบาล แม้ว่าหลุดจากแถบยุโรปจะได้พยายามขอร้องให้การแก้ไขโดยเฉพาะให้เปิดค้าข้าวเสรี เนื่องจากสถานการณ์ที่มีสงคราม และการทำนาไม่ได้ผลจึงไม่เกิดผลดี ถ้าพระเจ้าแผ่นดินดำเนินการเสี่ยงอันตรายเช่นนั้น⁵⁹

จากสนธิสัญญาเบาริ่งยังผลกับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ และสังคมในแง่การส่งข้าวออกเพิ่มขึ้น และการบุกเบิกที่ดินเพื่อการเพาะปลูกบริเวณที่ราบลุ่ม 2ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา⁶⁰ อันเป็นช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 หลังจากสนธิสัญญาเบาริ่งไทยส่งข้าวเป็นสินค้าออกไม่ถึง 1 ล้านบาทต่อปี และได้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนถึง 8 ล้านบาทภายในเวลา 50 ปี⁶¹ ซึ่งเป็นผลจากการขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกข้าวขึ้นอีกมากที่ดินที่เคยรกร้างว่างเปล่าเป็นป่าดงพงช้างอยู่ก็กลับเป็นที่มีประโยชน์ ไร่อ้อย ไร่ฝ้าย ซึ่งประชาชนเคยปลูกมาแต่เดิมก็ได้เปลี่ยนมาปลูกข้าวเพื่อขายเป็นสินค้าออก⁶² ภาวะเศรษฐกิจของไทยได้เริ่มเปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองมาสู่ระบบเศรษฐกิจแบบการค้า การที่ไทยทำสนธิสัญญาครั้งนี้ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นว่า สยามเป็นเพียงประเทศเล็กๆ ปราศจากกำลังจะป้องกันตัวเองให้รอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก หากต่อต้านไม่ยอมรับวัฒนธรรมตะวันตกต่อไป ก็เท่ากับเป็นการดำเนินนโยบายทำลายผลประโยชน์ของชาติเองพระองค์ทรงเห็นการณ์ไกลว่า การมีไมตรี และการเปิดประตูการค้ากับชาวต่างประเทศจะช่วยพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศอย่างมาก⁶³

55 ไพฑูรย์ สายสว่าง. อ้างแล้ว. หน้า 311.

56 ชีเกฮารุ ทานาเบ. อ้างแล้ว. หน้า 218.

57 เฉลิมลาภ ราชภัฏนทาร์ักษ์. พัฒนาการเกษตรกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทย: 2435-2475 20 ทศวรรษรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์ และตำราประกอบการเรียนจากวิทยานิพนธ์, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2525 หน้า 76.

58 ไพฑูรย์ สายสว่าง. อ้างแล้ว. หน้า 325.

59 เพ็งอึ้ง. หน้า 325-326.

60 โยนิโอะ อิชิอิ. “บันทึกข้อความเกี่ยวกับสนธิสัญญาเบาริ่ง แอริส และเดอมองติญ”. วารสารธรรมศาสตร์. ปีที่ 11 ฉบับที่ 3 กันยายน 2525. หน้า 43.

61 เฟรด ดับบลิว ริกส์ เขียน. อมร โสภณวิเศษฐรังค์ และเอกวิทย์ ณ ถลาง แปล. การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร. 2519. หน้า 60.

62 เฉลิมลาภ ราชภัฏนทาร์ักษ์. อ้างแล้ว. หน้า 325.

63 อ้างแล้ว. หน้า 76.

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีการขุดคลองขึ้นหลายคลองเพื่อเปิดพื้นที่การเพาะปลูกเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะพื้นที่สองฝั่งคลองที่ขุดขึ้น⁶⁴ อันเป็นการเปิดเส้นทางคมนาคมทางน้ำซึ่งเหมาะสมกับสภาพของพื้นที่ที่เป็นที่ราบลุ่ม เพื่อให้ประชาชนเดินทางเข้าสู่ที่ดินรกร้างบุกเบิกทำนาให้เกิดประโยชน์ต่อเศรษฐกิจ เพราะอุปสรรคสำคัญสำหรับการตั้งถิ่นฐานและการทำเกษตรกรรมในบริเวณที่ราบสองฝั่ง

แม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำสายสำคัญอีกหลายสายในตอนต้นนั้นขาดการคมนาคมติดต่อ ชาวนาเคยชินอยู่กับการอยู่ใกล้ๆ เส้นทางน้ำ ทั้งเส้นทางน้ำธรรมชาติ และคลองที่มนุษย์ขุดขึ้น ดินแดนบริเวณนี้ไม่สะดวกสำหรับขนส่งและการคมนาคม เพราะในบริเวณพื้นที่ที่กว้างใหญ่ระหว่างแม่น้ำสายสำคัญมีคลองที่มีขนาดพอสมควรที่ตัดเชื่อมกันน้อยมาก การจะให้ดินแดนบริเวณนี้เป็นบริเวณที่คนสามารถเข้ามาตั้งฐานได้จำเป็นต้องมีคลองตัดผ่านเพื่อเชื่อมกับแม่น้ำที่ไหลจากเหนือสู่ใต้ ลำคลองที่ขุดขึ้นก็ให้ชาวนาสามารถอพยพโยกย้ายเข้าไปสู่บริเวณดังกล่าว และตั้งถิ่นฐานได้ทั้งเกิดความมั่นใจว่าพวกเขาที่เป็นชาวนาจะสามารถนำผลผลิตส่วนเกินเพื่อออกจำหน่ายยังตลาดได้โดยสะดวก⁶⁵ อีกทั้งยังสามารถนำน้ำจากลำคลองต่างๆ เข้าสู่ที่นาของตนได้อีกด้วย ฉะนั้น การขุดคลองถือเป็นการเปิดดินแดนที่รกร้างไปสู่ดินแดนลุ่มแม่น้ำตอนต้นนั้น จึงเป็นก้าวสำคัญในการขยายตัวของเศรษฐกิจข้าว⁶⁶ และการขยายตัวของชุมชนชนบทคลองที่ขุดขึ้นภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริงจนถึงปีสุดท้ายแห่งรัชกาลที่ 4 ใน พ.ศ. 2411 มี 8 คลอง คือ คลองถนนตรง คลองสีลม คลองเจดีย์บูชา คลองมหาสวัสดิ์ คลองภาษีเจริญ คลองดำเนินสะดวก คลองบางลี่ และคลองลัดชุดเมืองสมุทรสาคร คลองที่ขุดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวทั้งในกรุงเทพฯ และคลองที่เชื่อมระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมืองใกล้เคียงเป็นทั้งคลองลัด และคลองเชื่อมแม่น้ำ สำหรับคลองในกรุงเทพฯ นั้นได้แก่ คลองถนนตรงซึ่งเป็นคลองลัด และคลองสีลมซึ่งเกิดจากการขุดดินมาทำเป็นถนน คลองสองสายนี้มีส่วนช่วยในการขยายความเจริญ และขยายชุมชนไปทางตะวันออกเฉียงใต้ของฝั่งพระนคร⁶⁷ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าคลองที่ขุดในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่สำคัญนั้นมักจะเป็นคลองขุดจากแม่น้ำเจ้าพระยาไปทางตะวันตกเพื่อเชื่อมกับแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำแม่กลองเพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมเพื่อการขนส่งอ้อยและน้ำตาล มิใช่เพื่อการเพาะปลูกข้าวเท่านั้นเพราะในช่วงปี พ.ศ. 2393 จนถึงปี พ.ศ. 2410 น้ำตาลและสินค้าที่ทำด้วยน้ำตาลเป็นสินค้าที่สำคัญที่สุดอีกอย่างหนึ่ง⁶⁸ แต่หลังจาก พ.ศ. 2410 เป็นต้นมาทางขวาได้ผลิตน้ำตาลขายในราคาที่ต่ำกว่า จึงทำให้น้ำตาลจากชาวแพร่หลายไปยังตลาดระหว่างประเทศ ยังผลให้การผลิตน้ำตาลของไทยลดลงอย่างรวดเร็ว และการผลิตข้าวได้กำไรมากกว่าการผลิตน้ำตาล

คลองสำคัญทางฝั่งตะวันออกที่จะขุดเชื่อมแม่น้ำบางปะกงในช่วงรัชกาลที่ 4 นั้น ไม่ปรากฏว่าได้ทำการขุดเลย อาจจะเป็นเพราะมีคลองสายหลักอยู่แล้ว เช่น คลองลำโรง คลองพระโขนง และคลองแสนแสบ คลองบางขนาก โดยคลองพระโขนง และคลองแสนแสบนั้นขุดในสมัยรัชกาลที่ 3⁶⁹ คลองดังกล่าวมิใช่คลองที่สามารถให้น้ำแก่นาได้โดยตรง คลองจะส่งเข้าไปในเขตนาได้ก็ต่อเมื่อน้ำในแม่น้ำหนุนท่วมขึ้นมาเท่านั้น⁷⁰

การประสงคจะมีข้าวผลิตเพิ่มขึ้นเพื่อขายนั้นจำต้องขยายพื้นที่เพิ่มขึ้น โดยแรงจูงใจที่จะให้ราษฎรบุกเบิกขยายที่นานั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประกาศว่า “จะไม่เก็บภาษีที่ดินที่บุกเบิกเพื่อใช้ทำนาในปีแรก” และใน 2-3 ปี ต่อมาก็จะเก็บภาษีแต่เพียงอย่างต่ำ อย่างไรก็ตามก็เพื่อเป็นธรรมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชี้ให้เห็นว่า ราคาข้าวสูงขึ้นเพราะข้าวเป็นสินค้าส่งออก ซึ่งมีประโยชน์แก่พ่อค้าและชาวนาแต่ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้บริโภคเพื่อจะให้ประโยชน์แก่ทุกฝ่ายโดยทั่วถึงพระองค์จึงทรงส่งเสริมให้ขยายเนื้อที่ทำนาเพิ่มขึ้น⁷¹ แม้กระนั้นก็ยังไม่สามารถจะทำให้การผลิตข้าวเพิ่มในอย่างรวดเร็ว เพราะชาวนายังไม่เป็นอิสระด้วยต้องยังสังกัดเป็นไพร่ขึ้นกับมูลนาย การพัฒนาที่ดินโดยการขุดคลองในยุคนี้ นำความเจริญก้าวหน้าเฉพาะแต่ระบบเศรษฐกิจของเจ้าขุนมูลนายเท่านั้น⁷² พื้นฐานการ

64 เพิ่งอ้าง.

65 David Bruce Johnston. อ้างแล้ว. หน้า 39.

66 เพิ่งอ้าง. หน้า 39-40.

67 ปิยนาด บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวัฒนา ธาดานิติ. อ้างแล้ว. หน้า 54.

68 เพิ่งอ้าง. หน้า 50.

69 เพิ่งอ้าง. หน้า 32-33.

70 ซีเกฮาร์ ทานาเบ. อ้างแล้ว. หน้า 221-222.

71 เฟรด ดับบลิวริกส์. อ้างแล้ว. หน้า 75.

72 ซีเกฮาร์ ทานาเบ. อ้างแล้ว. หน้า 223.

เกษตรในยุคนี้จึงขึ้นอยู่กับความสามารถในการถือครองที่ดินที่จะเพิ่มแรงงานในบังคับได้ คือ โพรของเจ้าหน้าที่ชนชั้นสูงนั่นเอง ซึ่งโพรเหล่านี้มักจะไม่มียี่สิบหรือเครื่องมือในการผลิตของตน หรือมีเงินแรงงานอาจจะมาจากทาส⁷³ ซึ่งรัชกาลที่ 4 ทรงอ่อนน้อมให้มุลนายส่งโพรของตนออกไปทำนา และพระองค์ทรงแบ่งที่ดินผืนใหญ่ให้แก่โอรสธิดา เพื่อให้มีรายได้ที่แน่นอนจากการส่งบ่าวโพรไปทำการเพาะปลูกในที่ดินนั้น ซึ่งไม่เป็นการคล่องตัวต่อการจะขยายการผลิตข้าวให้รวดเร็วขึ้น

ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ขึ้นครองราชย์แล้วได้ทรงยกเลิกให้คนไทยในภาคกลางไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานอีกต่อไป แต่เก็บภาษีเป็นรายหัวแทน⁷⁵ และทรงเลิกทาส⁷⁶ ย่อมยังผลต่อการขยายตัวในการทำนาเพื่อผลิตข้าวอย่างได้ผล เพราะจากการสลายตัวของระบบเกณฑ์แรงงานยังผลให้ชาวนาแต่ละคนสามารถปลูกพืชจำนวนมากได้โดยไม่ต้องเกรงว่าจะถูกเกณฑ์แรงงานก่อนที่จะเก็บเกี่ยวผลผลิตไปขาย ทั้งยังให้ชาวนาสามารถเก็บเงินก่อนที่จะได้จากการขายผลผลิตส่วนเกินของเขา⁷⁷ การเลิกทาสย่อมยังผลให้ทาสจำนวนมากมีอิสระและได้มีส่วนเข้ารวมกับการขยายตัวของเศรษฐกิจที่ผลิตข้าวเพิ่มขึ้น⁷⁸ ชาวนาจำนวนมากได้อพยพไปแสวงหาที่ดินรกร้างว่างเปล่า เพื่อทำเกษตรกรรมที่ห่างไกลออกไปจากการยกเลิกระบบเกณฑ์แรงงานนี้เองที่ทำให้การอพยพผู้คนเป็นไปโดยง่ายดาย เพราะการเกณฑ์แรงงานนั้นเป็นอุปสรรคที่สำคัญต่อการเคลื่อนย้ายถิ่นฐาน⁷⁹

นโยบายขยายเนื้อที่ทำนาเพิ่มขึ้นของรัชกาลที่ 4 นั้น พอถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงปฏิบัติตามนโยบายนี้อย่างแข็งขัน⁸⁰ ถึงกับได้ทรงแก้ไขอุปสรรคต่างๆ ให้ลุล่วงไปดังกล่าวแล้วและการขุดคลองนับเป็นหนทางที่ช่วยเปิดพื้นที่การเพาะปลูกได้อย่างดี กล่าวคือ สายน้ำสามารถเข้าไปสู่พื้นที่ที่เพาะปลูกได้ และผู้อาศัยอยู่สามารถใช้เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อการขนส่งสินค้ามาจำหน่ายสะดวกขึ้น⁸¹ ซึ่งในชั่วรัชสมัยของพระองค์ได้มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายในการขุดคลองซึ่งรัฐบาลเข้าใจว่า การถือครองที่ดินขนาดใหญ่ของเจ้าขุนมูลนายที่ดำเนินคู่กับการขุดคลองนั้นยังไม่ได้ประโยชน์ต่อการขยายเนื้อที่ทำนาเลย จึงออกกฎหมายบังคับวางระเบียบในการขุดคลอง คือ “ประกาศขุดคลอง จ.ศ. 1239” ในประกาศฉบับนี้ชี้แจงข้อบกพร่องในการขุดคลองดังต่อไปนี้ว่า “การขุดคลองแต่ก่อนโปรดเกล้าฯ ตั้งนายงานจ้างเจ้าผู้ขุดคลอง คลองหนึ่งเป็นเงินหลายร้อยชั่ง แต่คลองซึ่งขุดแต่ก่อนข้าเจ้าบ่าวข้าราชการจับจองที่นาไว้มากๆ เกินกำลังทำไม่หมด หวงแทนที่ไว้ให้รกร้างว่างเปล่าไม่เป็นประโยชน์แก่แผ่นดินและราษฎรทั่วไป เพราะเจ้าของผู้จับจองไว้ถือใจเสียว่าได้เปล่า จึงไม่มีอุตสาหะปลูกสร้างเป็นนา เป็นสวน ให้ที่นา ที่ไร่ ที่สวนเป็นผลประโยชน์ ครั้นผู้อื่นที่มีความอุตสาหะจะจับจองทำบ้างก็ไม่ได้ ด้วยมีเจ้าของหวงแทนอยู่ และเป็นที่ก่อการวิวาทด้วยแย่งชิงกันจับกับโฉนดตราแดงใบจองซึ่งกันและกันเป็นดังนี้โดยมาก”⁸²

ภาวะการค้าข้าวดังกล่าว ทำให้แนวคิดในการขุดคลองเปลี่ยนไป จากการขุดเพื่อการคมนาคมมาเป็นการขุดคลองเพื่อการคมนาคมและการเกษตรควบคู่กันไป พื้นที่คลองขุดก็เปลี่ยนจากปากตะวันตกของลุ่มน้ำเจ้าพระยามาเป็นฝั่งตะวันออก โดยขุดคลองตอนบนมากกว่าคลองตอนล่าง เพราะพื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การปลูกข้าวมากกว่า⁸³ และเหมาะสมในการตั้งหมู่บ้าน การพัฒนาการขุดคลองดำเนินมาในบริเวณทุ่งราบลุ่มน้ำใหญ่ตอนบนก่อนตอนอื่นๆ⁸⁴

73 ไพฑูรย์ สายสว่าง. อ้างแล้ว. หน้า 334.

74 เพิ่งอ้าง. หน้า 334 -335.

75 David Bruce Johnston. อ้างแล้ว. หน้า 23.

76 เพิ่งอ้าง. หน้า 22.

77 เพิ่งอ้าง. หน้า 23.

78 เพิ่งอ้าง. หน้า 22.

79 เพิ่งอ้าง. หน้า 22.

80 เฟรด ดับบลิว ริกส์. อ้างแล้ว. หน้า 75.

81 ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 จนถึงสมัยพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2411-2475)”. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์. 2527 หน้า 264.

82 “ประกาศขุดคลอง จ.ศ. 1239”. (รศ. 96 พ.ศ. 2420) ประชุมกฎหมายประจำ เล่ม 9. หน้า 221-222. อ้างจาก ซีเกฮารุ ทานาเบ้. อ้างแล้ว. หน้า 223-224.

83 กิตติ ดันไทย. อ้างแล้ว. หน้า 234.

84 ซีเกฮารุ ทานาเบ้. อ้างแล้ว. หน้า 224.

ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ชุดคลองเปรมประชากรในปี พ.ศ. 2412 เป็นคลองแรก เพื่อระยะทางการคมนาคมระหว่างอยุธยา กับกรุงเทพฯ และขยายพื้นที่การเพาะปลูกพร้อมกันไปด้วย⁸⁵ แต่ปรากฏว่ารัฐบาลไม่สามารถพัฒนาพื้นที่สองฝั่งคลอง ให้เป็นนาได้ตามเป้าหมายเพราะราษฎรและข้าราชการเข้าไปจับจองที่ดินตามใจจนมากเกินไปจนทำให้เต็มเนื้อที่ ส่วนราษฎรต้องการทำนาจริงๆ ก็ไม่สามารถเข้าไปจับจองได้เพราะเกรงกลัวว่ามีข้าราชการ⁸⁶

เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ใช้พระราชบัญญัติเรียกว่า “ประกาศชุดคลอง เมื่อ พ.ศ. 2420” กำหนดว่าราษฎรที่ต้องการพื้นที่ทำนาจจะต้องออกเงินช่วยค่าชุดคลอง ส่วนผู้ที่ยากจนให้แรงช่วยแทน หากราษฎรคนใดปล่อยให้พื้นที่ที่จับจองให้ว่างเปล่าครบกำหนด 5 ปี รัฐจะเรียกที่ดินคืน นอกจากนี้เพื่อสนับสนุนให้ราษฎร บุกริ่กที่ทำการให้มากขึ้นรัฐจึงงดเว้น ค่านา และค่าสมพัตร 3 ปี⁸⁷

คลองที่ชุดในรัชกาลที่ 5 นั้น อาจแบ่งได้ 3 ประเภท คือ

- (1) คลองที่รัฐบาลชุด
- (2) คลองที่บริษัทคลองชุดสยาม
- (3) คลองที่เอกชนชุด

การขยายพื้นที่ทำนาปากตะวันตกโดยเฉพาะท้องที่ระหว่างกรุงเทพฯ กับฉะเชิงเทราที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของชาวมอญในท้องที่ลาคกระบัง

เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ชุดคลองแสนแสบเพื่อการคมนาคม และยุทธศาสตร์เป็นการชุดคลอง สำคัญออกมาทางแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ต่อมาในช่วงรัชกาลที่ 5 ได้ทำการชุดคลองนครเนื่องเขตเชื่อมคลองแสนแสบกับแม่น้ำบางปะกงและคลองประเวศบุรีรมย์ เริ่มตั้งแต่ปลายคลองพระโขนงแขวงนครเขื่อนขันธ์เชื่อมโย่งไป ออกแม่น้ำบางปะกงแขวงฉะเชิงเทรา⁸⁸ เพื่อเปิดพื้นที่ใหม่สำหรับทำนาในช่วงปี พ.ศ. 2428 ถึงช่วงปี พ.ศ. 2435 นั้น ได้มีนักเดินทางชาวตะวันตกได้กล่าวถึงบริเวณ 2 ฝั่งคลองนี้ว่า ที่ราบในบริเวณดังกล่าวเหล่านี้ยังไม่ได้ถูกนำมาใช้อย่างเต็มที่ และยังไม่เป็นยังฉางของสยามเสียทีเดียว⁸⁹ ในบริเวณไร่ประโยชน์เดิมไปด้วยหนองบึง และหญ้าคา⁹⁰

คลองประเวศบุรีรมย์นั้นเป็นคลองแรกที่รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ชุดหลังจากที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติ “ประกาศชุดคลอง” ใน พ.ศ. 2420 และเป็นคลองแรกที่รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรช่วยเสียค่าชุดคลองโดยจะได้รับผลประโยชน์จากการจับจองที่ดินสองฝั่งคลองเป็นค่าตอบแทน ราษฎรผู้ช่วยออกเงินชุดคลองจะจับจองที่ดินในบริเวณที่กำหนดไว้ตามอัตราที่ดินเสียค่าชุดคลองในอัตราระหว่าง 2 สลึง ถึง 1.50 บาท โดยอัตราสูงอยู่ตอนต้น คลองแขวงเมืองฉะเชิงเทราซึ่งหมายความว่าผู้ช่วยออกเงินค่าชุดคลองในอัตราเท่าใด ก็จะจับจองที่ดินในบริเวณตามอัตรากำหนดไว้ เนื่องจากที่ดินในคลองประเวศบุรีรมย์ไม่เพียงพอับความต้องการของราษฎรจึงช่วยกันออกเงินจ้างเงินชุดคลองแยกจากคลองประเวศบุรีรมย์ รวม 4 คลอง คือ คลอง 1 คลอง 2 คลอง 3 และคลอง 4

ผลจากการชุดคลอง และจากการใช้พระราชบัญญัติประกาศชุดคลอง ทำให้ขยายพื้นที่เพาะปลูกเป็นไปอย่างกว้างขวางตามความต้องการของรัฐบาล ดังจะเห็นได้จากการที่ราษฎรหลายพันครอบครัวเข้าไปทำการเพาะปลูกตลอด 2 ฝั่งคลองประเวศบุรีรมย์ และคลองแยก จึงเป็นคลองแรกที่รัฐบาลประสบความสำเร็จในการพัฒนาที่ดินให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่⁹¹

85 กิตติ ดันไทย. อ้างแล้ว. หน้า 235.

86 ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม). “ประกาศคลองนครเนื่องเขต”. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์. 2478. หน้า 202. อ้างจาก กิตติ ดันไทย. อ้างแล้ว. หน้า 235.

87 “ประกาศชุดคลอง”. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5. หน้า 221-225.

88 ปียนาด บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวัฒนา ธาดานิติ. อ้างแล้ว. หน้า 68-69.

89 “Trip” Siam Weekly Advertiser, 2 May 1885. อ้างจาก David Bruce Johnston. อ้างแล้ว. หน้า 48.

90 เอช เวลลิงตัน สมิต. อ้างแล้ว. หน้า 53 อ้างจาก David Bruce Johnston. เพิ่งอ้าง. หน้า 48.

91 ปียนาด บุนนาค ดวงพร นพคุณ และสุวัฒนา ธาดานิติ. อ้างแล้ว. หน้า 68-70.

การขุดคลองเพื่อขยายพื้นที่การเกษตรในบริเวณฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาตะวันออกนั้นนอกจากคลองแสนแสบ คลองประเวศบุรีรมย์ และคลองนครเนื่องเขตแล้ว จากหลักฐานที่มีผู้ค้นคว้าไว้ก็ปรากฏว่าได้มีการขุดคลองสายสำคัญๆ คือ คลองเปิ้ง คลองหลวงแพ่ง คลองอุดมชลจร คลองดงกล่าวล้วนขุดเชื่อมระหว่างคลองหลัก คือ คลองประเวศบุรีรมย์ กับคลองนครเนื่องเขต และมีการขุดคลองเล็กเชื่อมระหว่างคลองเหล่านี้เข้าด้วยกัน คลองเปิ้งขุดเมื่อปี พ.ศ. 2429 แล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2431 เป็นคลองที่ราษฎรออกเงินช่วยเหลือร่วมกับทุนของรัฐบาล จุดประสงค์ในการขุดก็เพื่อเปิดที่ดินที่รกร้างว่างเปล่าบริเวณฉะเชิงเทรากับนครเขื่อนขันธ์ให้เป็นแหล่งปลูกข้าว ซึ่งในช่วงนี้ข้าวจากไทยกำลังเป็นที่ต้องการของตลาดและเพื่อช่วยให้การคมนาคมระหว่างเมืองฉะเชิงเทรากับนครเขื่อนขันธ์สะดวกขึ้น ผลที่เกิดจากการขุดคลอง คือ เป็นการช่วยระบายน้ำจืดจากคลองแสนแสบหรือคลองบางขนาก มาใช้ในคลองประเวศบุรีรมย์ ซึ่งอยู่ติดกันทำให้น้ำในคลองประเวศบุรีรมย์ ซึ่งเดิมในฤดูแล้งให้ผ่นคลายความเค็มลง รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ พระราชทานให้แก่พระเจ้าลูกยาเธอและเจ้าลูกเธอ ส่วนฝั่งตะวันออกตลอดลำคลองโปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรที่ออกเงินช่วยค่าขุดคลองเข้าไปจับจอง

คลองหลวงแพ่งนั้นขุดเมื่อปี พ.ศ. 2431 แล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2433 ผู้ดำเนินการขุด ได้แก่ หลวงแพ่งผู้เป็นกรรมการเมืองนครเขื่อนขันธ์ วัตถุประสงค์เพื่อเปิดพื้นที่ทำนาในบริเวณดังกล่าว และเพื่อการคมนาคม ทุนในการขุดนั้นหลวงแพ่ง และราษฎรที่ต้องการจองที่ดินร่วมกันออกเงินช่วยโดยจ้างชาวจีนเป็นกรรมกรขุดคลอง ถือว่าเป็นคลองแรก ที่เอกชนขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตขุดในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งสามารถถางปรับที่นาได้ถึง 33,750 ไร่ และรัชกาลที่ 5 ให้เพิ่มอายุตราจองจาก 3 ปี เป็น 5 ปี และไม่เรียกเก็บภาษีค่านาในระยะ 3 ปีแรก

คลองอุดมชลจร และคลองแยกอีก 2 คลอง เป็นคลองที่ 2 ที่เอกชนขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตขุด โดยพระยาสิทธิราชเดโชขอพระบรมราชานุญาตขุดโดยให้เหตุผลว่า ราษฎรในบริเวณกรุงเทพฯ เมืองนครเขื่อนขันธ์ และฉะเชิงเทราซึ่งไม่มีไร่นาขอให้ขุดคลองขึ้น สำหรับคลองแยกนั้นขุดต่อจากคลองอุดมชลจร เพราะที่นาที่ได้จากการขุดคลองอุดมชลจรไม่เพียงพอแจกราษฎรที่ลงชื่อจับจองเอาไว้วัตถุประสงค์เพื่อขยายที่นาเพื่อการเกษตรโดยตรงผลจากการขุดคลองอุดมชลจร และคลองแยกอีกสองคลองทำให้ได้ที่นาถึง 30,525 ไร่ ซึ่งรัชกาลที่ 5 โปรดยกค่านาให้ 3 ปี⁹²

คลองทั้ง 4 คลอง คือ คลองประเวศบุรีรมย์ คลองเปิ้ง คลองหลวงแพ่ง คลองอุดมชลจรนี้ต่างช่วยเชื่อมนครเขื่อนขันธ์อันเป็นแหล่งพักอาศัยของชาวมอญให้สามารถเดินทางมาติดต่อยังพื้นที่ที่เปิดใหม่เพื่อให้ประชาชนจับจองทำนาได้โดยสะดวก ยังผลให้ชาวมอญอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำน่ายังบริเวณแถบนี้ (ซึ่งจากหลักฐานของเฮนรี ปาร์ค ระบุว่า นครเขื่อนขันธ์ หรือปากลัดนั้น มีประชาชนอยู่หนาแน่นมาก่อนแล้ว โดยเฉพาะคลองหลวงแพ่งซึ่งหลวงแพ่งกรรมการเมืองนครเขื่อนขันธ์เป็นผู้ขอพระบรมราชานุญาตขุดย่อมเป็นเครื่องบ่งชี้ว่ามีความประสงค์จะให้ชาวมอญจากนครเขื่อนขันธ์อพยพโยกย้ายบุกเบิกที่ดินทำนาในบริเวณดังกล่าว)

จากการค้นคว้าภาคเอกสารรายงานการวิจัยต่างๆ ที่กล่าวถึงการขุดคลองในประวัติศาสตร์ไทยนั้นไม่พบชื่อคลองลำปลาทิว คลองทับยาว และคลองมอญรวมถึงคลองต่างๆ อีกหลายคลองในเขตลาดกระบังเลยจึงต้องอาศัยการวิเคราะห์หาเหตุผลถึงการขุดคลองเหล่านี้จากการสันนิษฐานเป็นประการสำคัญ

จากการตั้งข้อสังเกตการขยายชุมชนย่อมบ่งชี้ว่า คลองประเวศบุรีรมย์ และคลองแสนแสบเป็นคลองที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำ เป็นคลองหลักที่จะสามารถขุดคลองย่อยเชื่อมระหว่างคลองแสนแสบและคลองประเวศบุรีรมย์เพิ่มได้โดยสะดวก เมื่อการผลิตข้าวได้ผลในบริเวณแถบนี้ แม้จะขุดคลองหลวงแพ่ง คลองเปิ้ง คลองอุดมชลจร และคลองแยกก็ตามก็ยังไม่เพียงพอต่อความต้องการของชาวนาที่ขาดพื้นที่ทำกิน จำต้องขุดคลองเพิ่มโดยขุดคลองเชื่อมระหว่างคลองแสนแสบกับคลองประเวศบุรีรมย์ได้อีก คลองลำปลาทิว คลองทับยาวก็เป็นคลองที่ขุดเชื่อมระหว่างคลองประเวศบุรีรมย์และคลองแสนแสบเช่นกัน คลองลำปลาทิวตอนล่างนั้นทั้งสองฟากคลองเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชาวมอญทั้งสิ้น และชาวมอญเหล่านี้ส่วนมากมีบรรพบุรุษมาจากนครเขื่อนขันธ์ ซึ่งอาจจะเป็นกลุ่มมอญที่อพยพมาจากนครเขื่อนขันธ์ (พระประแดง) ในช่วงตอนหลังจากที่ได้ขุดคลองหลวงแพ่งและคลองอุดมชลจรแล้ว และทางรัฐบาลได้จัดระบบการควบคุมน้ำขนาดย่อมได้สำเร็จ ทางตอนใต้ของคลองประเวศบุรีรมย์ในปี พ.ศ. 2456⁹³ และเมื่อต้องการขยายที่นาเพื่อ

92 ปิยนาด บุณนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวัฒนา ธาดานิติ. เพิ่งอ้าง.

93 David Bruce Johnston. อ้างแล้ว. 101.

ทำนาของกลุ่มชาวมอญเพิ่มขึ้น ชาวมอญที่ต้องการที่ดินย้อมร่วมกันลงมือขุดคลองลำกอไผ่ และคลองมอญเพิ่มขึ้นโดยร่วมกันออกเงิน และออกแรงในการขุด เพื่อจะได้จับจองที่ดินที่บุกเบิกใหม่ คลองลำกอไผ่เป็นคลองที่ขุดแยกจากคลองลำปลาทิวไปทางท้องที่มินบุรี คลองมอญนั้นขุดเชื่อมคลองลำปลาทิวกับคลองห้วยยาวตอนใต้ใกล้กับคลองประเวศบุรีรมย์ ซึ่งทั้งคลองลำกอไผ่ และคลองมอญนั้นก็เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชาวมอญมาตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่มเป็นก้อนมีที่นาต่อเนื่องติดต่อกันไปไม่มีที่ดินของชาวมาจกท้องถิ่นอื่นมาแทรก จากการบอกเล่าของชาวบ้านเล่าว่า เหตุที่ชื่อว่าคลองมอญ เพราะเป็นแหล่งที่ชาวมอญจากพระประแดง หรือนครเขื่อนขันธ์รวมเงินกับจ้างขุดคลองทั้งสาย และในช่วงแรกๆ จะพากันมาตั้งหลักแหล่งนั้นจะว่าจ้างให้คนอยู่เฝ้านาในหน้าแล้งและพากันยกครอบครัวมาทำนา เมื่อถึงช่วงฤดูทำนาเมื่อเสร็จแล้วก็พากันกลับไปยังพระประแดง (นครเขื่อนขันธ์)

ในระยะแรกเริ่มนั้น เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ้งในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีบรรพบุรุษเป็นมอญนครเขื่อนขันธ์ได้เข้าร่วมจับจองด้วย และเมื่อมีชาวมอญอพยพมาตั้งหลักแหล่งมากขึ้นและแน่นนอนแล้ว เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ้งจึงสร้างวัดสุทธาโกชนให้เป็นที่ที่ชาวมอญได้มาร่วมกันทำบุญ และเป็นวัดประจำชุมชนชาวมอญซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ทั้งคลองลำปลาทิว และคลองมอญ ซึ่งแต่เดิมวัดสุทธาโกชนอยู่เลยจากคลองลำปลาทิวเข้ามาในคลองมอญประมาณ 1 กิโลเมตร และเจ้าจอมมารดาช่อนกลิ้งได้มาปลูกเรือนเป็นเรือนหมู่อยู่ที่ปากคลองมอญที่เชื่อมกับคลองลำปลาทิว และภายหลังต่อมาวัดสุทธาโกชนจึงย้ายอยู่ที่ปากคลองมอญติดกับเรือนหมู่ของเจ้าจอมมารดาช่อนกลิ้งจนปัจจุบัน⁹⁴ ซึ่งเรือนพักอาศัยกลุ่มนี้ไม่ปรากฏให้เห็นแล้ว ส่วนบริเวณตอนเหนือก็มีวัดทิพพาวาสเป็นวัดประจำหมู่บ้านชาวมอญที่ตั้งถิ่นฐานในบริเวณ 2 ฝั่งคลองลำปลาทิวเหนือวัดสุทธาโกชนขึ้นมา และชาวมอญที่อาศัยอยู่บริเวณ 2 ฝั่งคลองลำกอไผ่ และคลองลำพะอง

จากการสัมภาษณ์ชาวมอญในย่านสองฝั่งคลองมอญเมื่อทำการสำรวจภาคสนามต่างเล่ากันว่าพวกตนซึ่งปัจจุบันอายุประมาณ 86 ปี ต่างเล่าว่าเมื่อตนเองเริ่มเป็นสาวจะตามพ่อแม่อพยพจากพระประแดงมาบุกเบิกที่ 2 ฝั่งคลองที่พ่อแม่ของตนเป็นเจ้าของโดยได้จับจองและออกเงินค่าจ้างขุดไว้ต้องหักล้างทางพงพิช เช่น กก และพงหญ้าให้เป็นนา โดยเดินทางจากพระประแดง (นครเขื่อนขันธ์) เข้ามาทางคลองพระโขนงสู่คลองประเวศบุรีรมย์โดยเรือกันมาใช้เวลา 1 วันเต็มโดยออกจากพระประแดงแต่เช้าจนถึงบริเวณคลองมอญและคลองลำปลาทิวประมาณค่า⁹⁵ หากจะหาช่วงเวลาการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวมอญเข้าสู่ที่นาริมฝั่งคลองลำปลาทิว และคลองมอญก็ตกอยู่ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อต้นรัชกาลที่ 6 ประมาณปี พ.ศ. 2440-2460 ชาวมอญที่อยู่ในบริเวณนี้จะกลับไปเยี่ยมญาติของตนที่นครเขื่อนขันธ์ หรือพระประแดงในช่วงเวลาหลังสงครามเล็กน้อยเป็นประจำทุกปี โดยแต่ละครอบครัวจะเตรียมอาหาร และอุปกรณ์ประกอบอาหารไว้ในเรือ และปรุงอาหารรับประทานขณะเดินทาง โดยออกไปตามคลองประเวศบุรีรมย์เข้าคลองพระโขนงออกแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าสู่คลองลัดไปพระประแดงใช้เวลา 1 วันเต็มเช่นกัน และทางบ้านญาติของตนที่พระประแดงจะเตรียมอาหารมื้อเย็นไว้รับรองเลี้ยงกัน และพักอยู่กับครอบครัวของญาติของตนประมาณครึ่งเดือนหรือ 1 สัปดาห์ก็กลับ⁹⁶ ซึ่งจากเอกสารที่มีผู้ค้นคว้าไว้ว่ามีผู้อพยพมาตั้งถิ่นฐานยังบริเวณคลองประเวศบุรีรมย์ มากขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2456 ในเมื่อทางการได้ปรับปรุงการควบคุมน้ำขนาดย่อมได้สำเร็จดังที่ได้กล่าวไว้แล้วซึ่งสามารถทำให้บริเวณทำนาในบริเวณนี้มีประสิทธิภาพในการปลูกข้าวได้ดีขึ้นนั่นเอง

94 ฉัตรชัย อินทรโชติ. ประเพณีตักบาตรพระร้อย. รายงานการศึกษาค้นคว้าวัฒนธรรมท้องถิ่นในประเทศไทย หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2535. หน้า 9-10.

95 จากการสัมภาษณ์ ชาวมอญมีอายุ 84-85 ปี (ผู้เกิด พ.ศ. 2450-2452) เมื่อออกสำรวจภาคสนามในช่วงเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2532.

96 จากการสัมภาษณ์ ชาวมอญมีอายุ 84-85 ปี (ผู้เกิด พ.ศ. 2450-2452) เมื่อออกสำรวจภาคสนามในช่วงเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2532.

รายละเอียดของผนังกรูจาก สังกะศบริเวณมุมเรือนจะวางค้ำในแนวตั้งต่างกับส่วนของผนัง